

Майдан 2.0

1.

23 листопада [2013] я летів до Вільнюса на конференцію, заплановану як своєрідний пролог до наступного підписання Угоди про Асоціацію між Україною та Євросоюзом. Плани трохи змінилися, тобто було вже відомо, що український уряд відмовився від підписання і що ані експрезидент Вітаутас Адамкус, ані його колега Александр Квасневський не з'являться на вступній «президентській» панелі разом із Віктором Ющенком. «Вибралися на весілля, а потрапили на похорон», – сумно пожартував колега, якого я здивав у літаку.

Вранці, однак, я зустрів у готелі Адама Міхніка, який почув уже про масові протести студентів на київському Майдані і не міг стримати свого захвату: «Але ті українці! – вигукував ентузіастично. – Повільно запрягають, але як швидко ідуть!..»

«Та ні, – заперечив я, пам'ятаючи і про якість українських доріг, і про всілякі інші місцеві обставини. – Ідуть вони теж повільно».

Про похорон замість весілля я вирішив наразі не говорити.

2.

Для багатьох іноземців, та й українських політиків – і прикладних, і опозиційних – цьогорічний Майдан виглядає як копія попереднього, з 2004 року. Ті самі місце й час, багатотисячні юрби, намети і сніг, сцена з промовцями. От тільки прапори

тепер іншого кольору й атмосфера далеко не та, що була дев'ять років тому – розкута, вільна, майже карнавальна.

Атмосферу неможливо побачити, її треба відчутти. Вона була іншою ще до того, як влада кинула зарізяк із «Беркута» на показове нічне лупцювання протестувальників на Майдані, цинічно спровокувала «криваву наділю» на Банковій і перекинула до столиці внутрішні війська для «зачистки» вулиць від барикад. Атмосфера насильства, агресії й конфронтації почалала формуватися в українській політиці ще за Кучми – досить згадати хоча б його архибрудну президентську кампанію 1999 року. Проте чітка етнізація та регіоналізація політичних конфліктів відбулася допіру у 2002–2004 роках, коли влада почала малювати своїх опонентів «бандерівцями» й «фашистами», намагаючись дискурсивно запакувати їх у суто галицьку нішу і політично маргіналізувати як силу абсолютно чужою й ворожою.

Опозиція відповіла подібним ярликуванням, проте його негативний ефект був не таким деструктивним. Почасти тому, що опозиція мала вкрай обмежений доступ до масмедій, майже повністю контрольованих владою. Крім того, на відміну від влади, чий пропагандистський дискурс спирався на советські, глибоко закорінені у підсвідомості мовні кліше та стереотипи, опозиція рухалася переважно проти домінантної дискурсивної течії, тобто представляла радше контрдискурс. А головне, демонізація супротивника опозицією мала радше соціальний, аніж етнокультурний характер (хоча в етнізованому контексті, встановленому панівним дискурсом, навіть суто соціальні ярлики, як «мафія» чи «бандити», набували ідентичнісного характеру, тим більше, що часто доповнювалися прикметником «донецькі» та вказівкою на маріонеткову залежність політичних противників від Кремля).

Повернення до влади Віктора Януковича та його Партії регіонів загострило ідентичнісні поділи в Україні й радикалізувало

іншувальні дискурси, у яких мовно-культурне та етнорегіональне ярликування відіграє ключову роль. З одного боку, помітно активізувалася діяльність анонімних проплачених блогерів на інтернет-форумах. А з іншого боку, розлита у блогосфері мова ненависті проникала тепер уже й до поважних (начебто) газет, телевізійних студій, депутатських зал та громадських форумів.

На відміну від усіх своїх попередників, які намагалися провадити більш-менш збалансовану політику ідентичності, Віктор Янукович зробив досить виразну ставку на свій регіональний, переважно російськомовний та советофільський, а часто й українофобський електорат. Це відбилося і в контроверсійних кадрових призначеннях, включно з одіозною постаттю міністра освіти Табачника, й у відвертому фаворизуванні православної Церкви Московського патріархату коштом усіх інших українських Церков, і в прийнятті скандального мовного закону, який фактично робить непотрібною українську мову на більшій території України. Фактично від березня 2010 року в Україні відбувається повзуча, проте досить послідовна ресоветизація та русифікація символічного простору, національного нарративу і мовно-культурної самоідентифікації населення.

З погляду короткотермінових, вузькокорпоративних завдань утримання влади в найближчі роки така політика є цілком слушною, оскільки ослаблення української ідентичності означає не тільки ослаблення електоральної бази суперників, а й зміцнення власної – за рахунок плекання звичнішої і зручнішої для свого авторитарного врядування ідентичності гомо советікуса, засадничо антизахідної й антиліберальної, схожої як дві краплі води на ту, що її подібні авторитарні режими плекають у Росії, Білорусі та Придністров'ї. Тому, як прогнозував іще на початку Януковичевого правління американський політолог Олександр Мотиль, «українцям слід очікувати, що наступ на

демократію й українську ідентичність триватиме. Саме тому, що українська мова, культура й ідентичність пов'язуються з демократією і Заходом, а російська мова, культура й ідентичність, на жаль, – з авторитаризмом і советським минулим, Янукович повинен атакувати і демократію, й українську ідентичність з однаковим завзяттям».

Але оскільки процес русифікації/советизації може бути успішним тільки там, де процес формування національної ідентичності ще не завершився, а не там, де вона вже переважно сформована, Януковичеві (а можливо, й кремлівські) політтехнологи знайшли додатковий спосіб ослаблення своїх супротивників і громадянського суспільства загалом. Вони вельми успішно запустили в націонал-демократичне середовище вірус радикального націоналізму, – вірус, який латентно існує скрізь, проте інтенсивно розмножується лише за специфічних умов. Десять років тому, як ми пам'ятаємо, влада використовувала кишенькові «націоналістичні» організації для дискредитації Ющенка і демократичної опозиції загалом. Проте до 2010 року, як пише один із найкомпетентніших дослідників українського політичного радикалізму Вячеслав Лихачов, «ніхто з гравців на політичній арені не мав необхідних ресурсів, зокрема інтелектуальних, для повторення системних кампаній 2002–2004 років». Натомість в останніх чотири-п'ять років [2009–2013] продукування лабораторних гомункулусів було поставлене, можна сказати, на промисловий конвеєр. З одного боку – щедра фінансування і доступ до телебачення, з іншого – дедалі жорсткіший наступ авторитарної влади на громадянське суспільство та відповідна його радикалізація.

«Брутальне насильство влади над суспільством, – пише згаданий Вячеслав Лихачов, – сформувало клімат, у якому такі самі насильницькі дії з боку радикальної опозиції сприймаються значною частиною суспільства як адекватні заходи. Саме

в цьому контексті націонал-радикали з Усеукраїнського об'єднання "Свобода", вибравши шлях політичної боротьби, отримали наприкінці 2012 року небувалу електоральну підтримку і стали однією з трьох основних опозиційних сил... Своїми обурливими діями влада згуртувала настільки різноманітні групи, що навіть найзавзятіші радикали знайшли своє місце в рядах опозиції».

Найнеприємніше у цій політтехнологічній схемі, підсумовує автор, – «штучно створювана у рамках брудних піар-технологій дихотомія, яка спонукає виборця визначитися у порочній системі координат "нацисти проти бандитів". Втомлений бандитизмом влади виборець готовий терпляче поставитися до відвертих неонацистів у рядах опозиції; і навпаки, виборець, збриджений свастикоподібною символікою ультраправих, готовий змиритися з беззаконною владою, вбачаючи в ній єдиний надійний захист від фашистів».

Зайве пояснювати, що така дихотомія не лише аморальна, а й небезпечна. Особливо тепер, коли дедалі очевиднішими є намагання влади повернути мирні протести проти поліційної сваволі і корумпованого режиму у силове русло.

3.

Про відмінності сьогоденного Майдану [2013] від попереднього [2004] написано вже чимало. Найдокладніше їх інвентаризував, здається, Сергій Куделя, відзначивши зокрема децю іншу якість тодішньої влади й істотно іншу якість тодішньої опозиції.

По-перше, Помаранчева революція була своєрідною кульмінацією затяжної виборчої кампанії та, відповідно, електоральної мобілізації. Опозиція передбачала масштабну фальсифікацію виборів і всебічно готувалася до масових протестів. Тодішній Майдан був незрівнянно краще організований, забезпечений

і керований, чому немалою мірою сприяла наявність єдиного авторитетного лідера, здатного консолідувати соратників і приборкати радикалів, а також вести переговори з владою від імені всієї опозиції.

По-друге, влада була більш фрагментованою, а отже й менш здатною до консолідованих насильницьких дій. З одного боку, повноваження чинного президента фактично закінчувалися, тож його головною метою був безпечний вихід на пенсію, бажано з надійними міжнародними гарантіями, а тому й різниця між Ющенком і Януковичем не була для нього аж надто істотною (за умови надання вищезгаданих гарантій). Що ж до Януковича і його партії, то їхня влада не була настільки міцною, як нині, – ані в інституційному плані, ані в ресурсному, ані в організаційному.

І по-третє, загальний сценарій розгортався тоді у напрямку зміни влади – її передачі від Кучми до Януковича (чи до Ющенка), тимчасом як нині йдеться лише про її утримання, що, безумовно, додає Януковичу почуття легітимності: у 2004-му суд міг визнати другий тур виборів безрезультатним і призначити повторне голосування, натомість сьогодні нема жодних легальних механізмів, окрім імпічменту, усунути президента від влади. Почуття (чи ілюзія) легітимності укупі з ілюзією контролю через «своїх» людей над усіма силовими органами робить Януковича не надто схильним до будь-яких переговорів і компромісів з опозицією.

Судячи з усього, його невибаглива тактика зводиться сьогодні до затягування часу і посилення амбівалентних буцімто примирливих сигналів з надією, що втома, мороз і фізичне виснаження протестувальників у поєднанні з точковими репресіями міліції й СБУ («відкраювання салямі») зроблять свою справу. Ну, а довершити все можна буде якою-небудь ефектною провокацією кишенькових «радикалів». Утім, московські

колеги можуть тим часом подбати і про масштабнішу провокацію, аби заразом покінчити не лише з опозицією, а й із самим Януковичем (принаймні політично).

Специфічний підхід московських «товаришів» до розв'язання внутрішньоукраїнських конфліктів влучно відображений у спогадах Андрея Іларіонова про, так би мовити, «робочу зустріч» українського президента з російським під час Помаранчевої революції.

«Кучма прилетал в Москву на переговоры с Путиным. Встреча была в аэропорту, полчаса они там поговорили – и все. И когда Путин уговаривал Кучму использовать силу против «оранжевой революции», Кучма, упорно глядя в потолок или рассматривая шнурки на своих ботинках, постоянно повторял: «Владимир Владимирович, вы не понимаете – Украина стала другой». Подождите, мы же с вами договаривались!...». А Кучма говорит: «Украина стала другой». В итоге, Кучма не дал согласия на использование силы».

Що відповідає московському побратимові у подібних розмовах Віктор Янукович – ми можемо тільки здогадуватися. Але знаючи вже чимало про його дотеперішню діяльність, а також про його середовище – так звану «Сім'ю» та про їхню специфічну політичну, бізнесову і всяку іншу культуру, не варто мати оптимістичних ілюзій. Ми можемо, звісно, сподіватися на краще, але не зайве при тому бути готовими і до найгіршого.

4.

Західне посередництво, яке відіграло важливу роль у переговорах між владою й опозицією дев'ять років тому [2004], напевно чи здатне відіграти таку роль тепер [2013]. По-перше, тому що Кучмі йшлося насамперед про почесну капітуляцію і надійні гарантії, тимчасом як Януковичу – про збереження влади